

Tóth Gergely*

Metafizika és közgazdaságtan

„Az ökológusoktól való tanulás során ügyelnünk kell arra, nehogy túlzásba essünk azon metafizikai előfeltevések ökológiai gazdaságtanba emelésével, amelyeket sok ökológus gyakran a saját anya-tudományterületéről, a neodarwinista biológiától örökölt.” (Daly, 2019, 10. pont)

Herman Daly közgazdaságtana világosan egyértelművé teszi normatív alapjait, értékorientációját. Alapvető ellenpontját képezi a Samuelson-féle (amúgy csak elméletben létező) ún. pozitív, értékmentesnek állított közgazdaságtannak. Mindjárt az elején egy rövid kitérőt téve: nem nélkülözi az ellentmondást, hogy éppen Paul Samuelson fejtette ki a közgazdaságtan ötödik – máig uralkodó – bibliájának (Sedláček, 2012) bevezetőjében az értékmentes, szuverén közgazdaságtan eszményét, miközben mind Eisenhower, mind John F. Kennedy elnöknek tanácsadója volt, csakúgy, mint a Fed-nek.** Rendszeresen állt szakértőként kongresszusi bizottságok előtt, állandó rovatot vezetett a Newsweek magazinban. Samuelson, Rostow és Friedman mélyen hittek a liberális közgazdaságtanban, a kapitalizmusban, az USA vezető szerepében, s ehhez rendeltek egy magasan matematizált tudománynyelvet, melyhez matematikai tisztaságú (ergo objektív, értékmentes) axiómákra volt szükségük.

Ám ez csak illúzió! Samuelson *Foundations of Economic Analysis* című könyvében (1947) – amit sokan legfőbb művének tartanak – például úgy kívánja megalkotni „a közgazdasági elméletek általános elméletét”, hogy mindössze két hipotézisre támaszkodik: (1) a gazdasági szereplők haszonmaximalizáló magatartására (fogyasztói hasznosság, illetve vállalati profit) és a (2) stabil egyensúlyban lévő gazdasági rendszerre nemzetgazdaságok és piacok szintjén (Samuelson 1947, xxvi. o.). Ezek elfogadásával már összeegyeztethetőnek tartja az elméleti és a gyakorlati közgazdaságtant. Kiszámú konzisztens, matematikai módszer segítségével operatív is használható elméletekhez jut. A pozitivista közgazdaságtan eszménye azért is illúzió, mert a kiindulópont egy normatív ember- és szervezetkép: hiába matematizáljuk és mondjuk értéksemlegesnek a hasznosságmaximalizálást mint a viselkedést irányító legfőbb elvet, az attól még az utilitarista

* Egyetemi tanár, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Kaposvári Campus, Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet

** Fed: Federal Reserve System – az Egyesült Államok központi bankrendszere. (A szerk.)

morálfilozófia gyermeke marad. Röviden, a haszonökönómia éppen úgy értékorientált, mint a morálökönómia, csak éppen leplezetten az. Nagyon is normatív tehát a neoklasszikus kiindulópont is, ami persze a klasszikus közgazdászoknak (Marshall, Mill, Smith) még világos volt.

Herman Daly egy deklaráltan értékorientált elmélet, az ökológiai közgazdaságtan híve, az ökológiai közgazdászok legfőbb mestere Nicholas Georgescu-Roegen mellett. Ráadásul élő legenda, talán többünk véleménye, hogy a leginkább Nobel-díjat érdemlő tudós a szakmában. A betterwordheroes.com szerint a világ azon hős megmentőinek sorába tartozik, ahová Teréz anya, Gandhi vagy Martin Luther King.

Támadás a legerősebb pontnál

Mivel Daly fő eszménye a fenntartható fejlődés, azt várnánk, erkölcsi alapon száll vitába a neoklasszikus főárammal. A pozitívnak nevezett közgazdaságtan könnyen lehet nihilista, ha például nem tesz különbséget a jó és rossz GDP előállítás között. Közhely, hogy egy külföldi háború éppen úgy növeli a hazai összterméket, mint egy otthoni kórház felépítése és felszerelése.

Ám Herman Daly folytatja a Roegen-i hagyományt (Daly, 1995), aki felvette az Arisztotelésztől eredő szálát, s visszaemelte a természettudományt a természetet határtalannak, ingyenes vagy igen olcsó termelési tényezőnek tekintő utilitárius közgazdaságtanba. Ilyen szempontból saját fegyverét fordítja a főáram ellen: a szuperracionális fogyasztó materialista logikáját. A mainstream legfőbb axiómája, a tiszta *Homo economicus* emberképe nyilvánvalóan legalább túlzott, de inkább tarthatatlan leegyszerűsítés. Ezért a legtöbb támadás innen, Achilles sarkától éri a neoklasszikus elmélet egyébként szilárd építményét. Daly és Roegen azonban nem erkölcsi oldalról vagy az emberkép tarthatatlansága felől kritizál, hanem a természeti törvények irányából. Márpedig ahogy haladunk az embertől az állati, növényi, majd élettelen természet felé, annál kevesebb az érzelem és több az ösztön, majd kevesebb az ösztön és több a hideg természeti törvény: csökken a rendszerek élet által biztosított „szabadságfoka”.

Herman Daly bebizonyítja azt, hogy inkább racionalista (utólag észérvekkel megmagyarázó) a *Homo oeconomicus* hozzáállás. Daly megpróbálja bővíteni a rendszert az entrópia, a „lekapcsolódás” (decoupling), a lokalizáció beemelésével, a természeti tőke megkülönböztetésével. Ez a bővítés nem öncélú. Magától értetődő, hogy a (makro)gazdaság csak a nagyobb rendszerek (társadalmi, ökológiai) alrendszer. De facto mégis olyan a gazdasági logika, mintha korlátlanul lehetne növekedni (Daly, 2001).

Herman Daly alapvetően mechanisztikus, racionalista tudománynak tartja azt az eszmerendszert, amit ma a közgazdasági egyetemeken tanítanak, és reformjával ezt a felépítményt igyekeznek statikailag tökéletesíteni. Ez a kijelentés természetesen vitatható. A tudományos paradigmáknál ugyanis nehéz meghúzni a határt a radikális reform és a mindent leváltó forradalom között. E cikkben a szerző azonban nem fő szellemi ellenfelével, a főáramú közgazdaságtannal szemben int óvatosságra, hanem első számú szellemi szövetségével, az ökológia tudományával. Felhívja figyelmünket a metafizikai feltételezésekre, amik szerinte hasznosak lehetnek a természettudományokban (elsősorban a fizikában), de károsak a társadalomtudományban (a döntéshozókat támogató „gyakorlati elméletekben”).

Az elemzett cikk így fogalmaz: a metafizikai feltételezések természetesen bizonyulhatnak a fizikai tudományban. Nos, ez véleményem szerint oximoron, önmagának ellentmondó állítás. Vagy fizika, vagy metafizika. A metafizika szó a görög meta ta phúszika-ból (görögül: μετά (meta) = "után", φύσις (phúszisz) = "természet", azaz a természet dolgai után való) ered, amelyet eredetileg arra használtak, hogy Arisztotelésznek *A természetről* című műve utáni műveit megjelöljék.

A metafizika filozófiai rendszer és módszer, közeli rokonságot mutat az Isten létét és logikáját kutató teológiával. Bár sokan ismerjük a görög atomista filozófusok (Leukipposz, Démokritosz és Epikurosz) elmékedéseit, ma már kissé mosolygunk azokon – avagy nagy tisztelettel gondolunk azokra –, akiknek még tisztán elméleti úton kellett kispekulálni a legkisebb részecskék létét. Ma mikroszkópokkal vizsgálódunk, részecskéket gyorsítunk, a részecskéket nemcsak megfigyelni tudjuk, hanem irányítani is jóra, rosszra. Véleményem szerint jó néhány természettudomány kikerült a filozófia és a teológia hatásköréből, ide tartozik a fizika vagy a csillagászat. A fizikai törvények szabályozzák e rendszereket, legfeljebb az metafizikai kérdés, hogyan jöttek létre ezek a törvények vagy egyáltalán maga az anyag.

Lehet-e jól növekedni egy önmagán túlnőtt világban?

Azzal azonban teljesen egyet tudok érteni, hogy mind a neo-darwinista, mind a neo-marxista eszmerendszerek ideológiájától tartózkodnunk kell. Herman Daly ezt érti determinizmuson, illetve materializmuson. Mindkettő tagadja az ember hatalmas szabadságfokát, ami a teremtésközpontú vallási eszmerendszerek sarokköve. Sőt: az ökológiában – a természettudományok hagyományos, pozitivistá értelmezése szerint – nincs jó és rossz, márpedig a közgazdaságtan fenntarthatóvá és a vállalatok globálisan felelőssé tételében semmi

sem fontosabb, mint a jó és a rossz gazdasági fejlődés megkülönböztetése. Az ökológiai közgazdászoktól megtanultuk, hogy a növekedés nem feltétlenül jó (és összességében messze túlnőttük a rendszert), de fordítva már nem igaz: nem minden növekedés rossz. Ha korlátainkba ütközünk, a jó növekedést óvatosan meg kell engednünk, a rosszat pedig ellehetetlenítenünk. Csakis így csökkenhet a rendszer másik fő hibája, a gazdagok és szegények közötti egyenlőtlenség.¹ Ez csak vállaltan értékorientáltan működhet.

De térjünk vissza az ökológiai és a főáramú közgazdaságtan vitájára. Az eltéréseket világosan érzékeljük. Ám vannak azonosságok is. Még az utilitárius elmélet szerint is csökken a fogyasztó határhassznossága, a morálökonómiai irányzat (Tóth, 2016) szerint pedig a materiális növekedés hasznossága csakis annyiban hasznosság, amennyiben az ember fejlődéséhez, az ember emberebbé válásához járul hozzá. Ritka és csodálatos összhang a két teória között: az erősek mindenáron való anyagi növekedése helyére nem a csökkenés vagy zéró növekedés kerül, hanem a gyengék növekedése, hiszen az ő hasznosságukat (és ezzel a fejlettek objektív hasznosságát) nagymértékben emeli az anyagi növekedés, az emberhez méltó létfeltételek, elsősorban az egészséges ivóvíz, a táplálék, a ruha, a hajlék és az alapcélú – fűtéshez, főzéshez, mosáshoz – szükséges energia megteremtése. Ezzel talán feloldható az a dilemma, hogyan tűzük ki makrogazdasági célként Daly zérus növekedését (Daly, 1991). A gazdag országok segíthetnek üzleti alapon a szegények felzárkóztatásában, ez egy olyan növekedési cél, amely segíti a fenntartható és emberi fejlődést. Ez látszólag azon ritka pontok egyike, ahol egyetért nem csak a két teória, hanem az olyan főáramú szervezetek is, mint egyik oldalról az IMF és a Gates Alapítvány, másik oldalról az alternatív közgazdaságtani műhelyek egy része. Ám a lényeg itt is a részletekben van. Az alternatívok szerint új üzleti modellek és logika, azaz társadalmi vállalkozások és alternatív közgazdaságtan kell ehhez, vagyis a régóta áhított paradigmaváltás (Tóth, 2016, 11. és 12.3. fejezet).

¹ Ebben az ökológiai közgazdászok a klasszikus közgazdászokat követik. A növekedés lényege ott is az volt, hogy legyen elég mindenkinek, s a Mill-i ideál szerint aztán mindenki a tudománynak és művészeteknek élhet, s nincs szükség materiális növekedésre. Csakhogy bámulatos gazdasági növekedésünk ellenére sem értük el Mill és Marshall ideálját vagy teljesítettük be Keynes 1933-as jóslatát: nem álltunk le a gazdasági növekedéssel „a szűkösség alagútjából kijutva”.

Az ökológiai közgazdaságtan szövetségesei és a szintézis

Vajon betöltötte-e a hivatását ezzel az ökológiai közgazdaságtan? Véleményem szerint a jelentős előrehaladás ellenére még nem értük el a célunkat. A publikációs munka mellett új főárammá kell válnia az alternatív közgazdaságtanoknak, összefogva és egy egységes elméletet kidolgozva. Egyesítenünk kell a jó szándékú, s eredményeket is felmutatni tudó alternatív közgazdasági iskolákat és a vallási gazdasági tanításokat, melyeket az alábbiakban foglaltunk össze (Tóth 2016, 329. o. alapján).

Világi közgazdasági iskolák: (1) Centrum-periféria elmélet (Prebisch, Singer, Wallerstein); (2) Fejlődési gazdaságtan (Max–Neef, Sen, Prahalad, Banerjee–Duflo); (3) Környezetgazdaságtan (Pearce, Kerekes, Ayres, Pauli); (4) Ökológiai közgazdaságtan (Georgescu-Roegen, Daly, Costanza); (5) Fenntarthatóság-tudomány (Boulding, Brown, Wackernagel).

Vallásokból levezethető gazdaságelméletek: (6) Buddhista közgazdaságtan (Schumacher, Zsolnai); (7) Hindu közgazdaságtan (Bokare, Ramrattan, Vinod); (8) Iszlám gazdaságelmélet (al-Sadr, Kuran, Addas); (9) Keresztény gazdasági tanítás (Rerum Novarum, Evangelii Gaudium); (10) Zsidó gazdasági hagyomány (Sacks, Sedláček).

Össze kell tehát fogni a természettudomány és az erkölcs oldaláról reformot javasoló irányzatoknak. A létrejövő új közgazdaságtant Samuelson (1990) hagyományos definícióját kiegészítve az alábbiak szerint határozhatjuk meg: a humánökonómia hagyományos értelemben a technikailag és piacilag bővíthető, de végső soron szűkös erőforrásokkal való helyes gazdálkodás, az ember és közösségei szolgálatában. Ehhez muszáj figyelembe venni legalább az eljövendő hét generáció testi-lelki szükségleteit, valamint életteret és lehetőséget hagyni más fajoknak is a lényükhöz méltó életre.

Am itt még mindig a szűkösség és a verseny fogságában vagyunk. Elképzelhető azonban egy gyökeresen más logikán alapuló gazdaság is, ahol elsősorban a bőséges erőforrásokra összpontosítunk. Ilyenek lehetnek az emberi munkaerő, a helyben rendelkezésre álló megújuló erőforrások, a helyi élelmiszer. Nem materiális síkon említhetjük a szeretetet, a kölcsönös igazságot vagy az időt is.

Összességében akkor értük el a kitűzött célt, ha a fenti szellemű közgazdaságtan oktatása váltja fel a közép- és felsőfokú oktatási intézményekben a mikro- és makroökonómiára bontott, túlmatematizált és a diákok által általában unalmasnak tartott tananyagot. Az alternatív akkor válik főárammá, ha ezt az egységes új teóriát oktatják a világ közgazdasági egyetemlein. Ehhez az egységes teóriához az ökológiai

közgazdaságtan lényegi mértékben járul hozzá, ezért csak tiszteleg-
hetünk Herman Daly munkássága előtt, s meg kell szívlelnünk taná-
csait a következő három évtizedre.

HIVATKOZÁSOK

Daly, H. E. (1991): *Steady-State Economics*; Island Press, Washing-
ton, D.C.

Daly, H. E. (1995): *On Nicholas Georgescu-Roegen's contribution to
economics: An obituary essay*; *Ecological Economics* 13, 149–154.

Daly, H. E. (2001): *A gazdaságtalan növekedés elmélete, gyakorlata,
története és kapcsolata a globalizációval*; *Kovács* 5 (1–2), 5–22.

Daly, H. E. (2019): *Some overlaps between the first and second thirty
years of ecological economics*; *Ecological Economics* 164, 106372,
magyarul: *Az ökológiai közgazdaságtan első és második harminc
évének néhány közös témája*; *Kovács* 26, e3, 2022
<https://doi.org/10.14267/kov.2022e3>

Samuelson, P. A. (1947): *Foundation of Economic Analysis*; Harvard
University Press

Sedláček, T. (2012): *A jó és a rossz közgazdaságtana: A Gilgames-
eposztól a Wall Streetig*; HVG könyvek

Tóth G. (2016): *Gazdasággép*; L'Harmattan, Budapest